

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). – М.: Междунар.отношения, 1975. – 239 с. 2. Брандес М.П., Провоторов В.И. Предпереводческий анализ текста – М.: НВИ-ТЕЗАУРУС, 2001. – 222 с. 3. Демешко П.В. Герменевтичні аспекти перекладу німецьких філософських текстів ХХ століття: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.16 / Київск. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – Київ, 2009. – 20 с. 4. Корунець І.В. Вступ до перекладознавства. Підручник. – Вінниця: Нова Книга, 2008. – 512 с. 5. Наумова Н.Г. Англомовний комерційний контракт: лінгвопрагматичний та лінгвокогнітивний аспекти: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Запорізьк. нац. ун-т. – Запоріжжя, 2005. – 200 с. 6. Райс К. Классификация текстов и методы перевода // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. – М., 1978. – С. 202-228. 7. Черноватий Л.М., Карабан В.І, Іванко Ю.Л., Ліпко І.П. Переклад англомовної юридичної літератури – Вінниця: Нова книга, 2006. 8. Rosengren I. Style as Choice and Deviation // Style. – №6. – 1972. – р. 3-18.

Седлерова А.І., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

РОМАН Д. ДІДРО «ЧЕРНИЦЯ» В ПЕРЕКЛАДІ ВАЛЕР'ЯНА ПІДМОГИЛЬНОГО

У статті аналізуються жанрово-композиційні та мовно-стилістичні особливості французького роману «Черниця» Д. Дідро та їхній переклад українською мовою. Здійснюється порівняння перекладу В. Підмогильного з перекладом І. Ковтунова.

Ключові слова: художній переклад, антирелігійний роман, просвітництво.

В статье анализируются жанрово-композиционные и языково-стилистические особенности французского романа «Монахиня» Д. Дидро и их перевод на украинский язык. Осуществляется сравнение перевода В. Подмогильного с переводом И. Ковтунова.

Ключевые слова: художественный перевод, антирелигиозный роман, просветительство.

In this article we analyse genre, compositional, language and stylistic characteristics of French novel «The Nun» of D. Diderot and their translation into Ukrainian language. We compare the translation of V. Pidmohylnyi and the translation of I. Kovtunov.

Key words: literary translation, antireligious novel, enlightenment.

Ім'я Дені Дідро є одним із визначальних для епохи Просвітництва. Його спадщина надзвичайно різноманітна: філософські роздуми, художня проза, критичні мистецтвознавчі есе, драматичні твори. Роман Д. Дідро «Черниця» за часом написання є другим художнім твором у доробку письменника. Написав цей роман Д. Дідро у 1760 році, але

опубліковано його було лише після смерті автора у 1796 році. Окремі уривки видавались у відомому на той час журналі «Кореспонданс літерер» між 1780 і 1782 роками. У 1770 році від власника часопису, Мельхіора Грімма, читачі дізнались про містифікацію, з якої виник цей роман. Д. Дідро був членом невеликого гуртка мадам д'Епіне, до якого належав й такий собі маркіз де Круамар. У 1758 році маркізу необхідно було поїхати до Нормандії, щоб владнати кілька справ. Д. Дідро та його друзі хотіли повернути до Парижа маркіза де Круамара, товариства якого їм бракувало. Для цього Дідро вигадав трагічну історію бідної дівчини Сюзанни Сімонен, прототипом якої була справжня черниця – Маргарита Деламар. Судова справа про зняття з неї обітниць чернецтва набула тоді значного розголосу через те, що її позов було відхилено. Сам маркіз дізнався про те, що історію вигадав Дідро, лише 10 років потому.

«Черниця», на думку в тому числі і сучасних дослідників, посідає одне із найголовніших місць серед антиклерикальних романів європейської літератури XVIII ст. [Воробьев 2006, 1] Д. Дідро виріс у релігійній родині: його брат був священнослужителем, а сестра, Анжеліка, – черницею, самого майбутнього письменника в юному віці готували до церковної служби. Але Дідро не відчував до цього нахилу. Він зовсім розчарувався в релігії після того, як його сестра збожеволіла і померла у монастирі урсулінок у Лантрі. Ця подія і була однією з причин написання його антиклерикального роману. Але Дідро мав не лише особисті причини, антирелігійні настрої були розповсюдженими серед багатьох представників епохи Просвітництва, зокрема Вольтера, Гольбаха, Ламетрі. Вони ставили під сумнів беззаперечність релігійних догматів, критикували релігійні книги та дії церковників.

Саме через такі антиклерикальні ідеї письменника роман кілька разів було заборонено церквою, тому численні переклади цього відомого твору з'явилися лише на початку XX ст. Так, наприклад, англійською мовою видано переклади Френсіса Бірела, Расела Гулборна, російською мовою – переклад Д. Г. Лівшиц та Е. Б. Шлюсберг.

Український читач вперше зміг ознайомитися з творчістю Д. Дідро у 1933 році, коли у харківському видавництві «Радянська література» вийшли друком переклади В. Підмогильного творів «Черниця», «Небіж Рамо», «Жак-фаталіст». У 1963 році у «Державному видавництві художньої літератури» з'явився інший український переклад «Черниці», здійснений І.М. Ковтуновим. За часів незалежності України переклади В. Підмогильного перевидувалися іншим харківським видавництвом «Фоліо» у 2007, 2008 роках, що свідчить про їхню неабияку популярність і в наш час.

До перекладів творів Дідро В. Підмогильний звернувся у період 1930-1933 років. У цей час, через складну політичну ситуацію в країні, письменник майже не займався оригінальною творчістю, а свою творчу енергію спрямовував на переклад французьких класиків: Дідро, Франса, Вольтера, Бальзака, Мопассана, Меріме [Мельник 1994, 4]. Переклад «Черниці» став доказом перекладацької майстерності В. Підмогильного, адже цей твір Д. Дідро відзначається жанрово-композиційними та мовно-стилістичними особливостями, які потребували особливої уваги перекладача.

«Черниця» має форму листа-сповіді головної героїні до маркіза де Круамара. Н. Пахсарьян слушно зазначає, що хоча адресатом листа є маркіз, розмовляє Сюзанна не з ним, з перших рядків вона заглиблюється у власні переживання і веде внутрішній монолог з помітним відтінком моралізаторства [Пахсарьян, 5]. Чимало філологів [Ducros 1894, 9]

зауважують, що у цьому романі стиль Дідро наближений до стилю Семюеля Річардсона – яскравого представника сентименталізму в Англії, твори якого були надзвичайно популярними і у Франції. Річардсон висунув на перший план психологічний аналіз, він змусив читачів цікавитися долею головних героїнь своїх романів. Дідро захоплювався творчістю англійця і написав роман в його манері. «Черниця» є поєднанням епістолярного, мемуарного жанрів та жанру інтимного щоденника. Вони пов'язуються між собою сповідальною інтонацією оповідки, що, на думку французьких літературознавців [Chouillet 1984, 7], надає твору патетично-чуттєвого характеру.

Оповідь в романі ведеться від першої особи, у цьому листі-сповіді чергуються звиряння та звинувачення головної героїні. Для звирянь характерним у Дідро є вживання дієслів у минулому часі *passé simple* «*Alors, je devins rêveuse, je sentis...*». В перекладі В. Підмогильного «*Тоді я стала мрійною, відчула, що прокинулась і зростає моя огида*», дієслова також в минулому часі. Натомість для звинувачень характерним у романі є використання теперішнього часу «*Ces femmes se vengent bien...*», що у перекладі також відтворюється теперішнім часом «*Ці жінки добре мстяться...*». Але В. Підмогильному не завжди вдається розпізнати цю гру часами. Вживання часу *futur dans le passé*: «*je les allais confier*» вказує на наміри головної героїні, а в перекладі «*я сповідала її настоятельці...*» дія вже є виконаною, оскільки перекладач жив дієслово в доконаному виді.

Звиряння, тобто внутрішній монолог головної героїні, сповнене описів мук та страждань, смутку, страху, зневіри. В першу чергу однією із основних мовно-стилістичних особливостей тут є афективна лексика. Саме за допомогою такої лексики Дідро здійснює основний емоційний вплив на читача і створює привабливий образ героїні, якій читач глибоко співчуває. Ключовим лексичним полем (або як його називають французькі перекладознавці «*réseau lexical*») в романі є мережа слів, об'єднаних семами муки та страждання. Найчастіше зустрічаються слова: «*peine*», «*douleur*», «*réclamations*», «*sangloter*», «*étouffer*», «*larmes*», «*douleur*», «*remords*». У перекладі В. Підмогильного зустрічаємо як прямі відповідники цих слів, побудовані на актуалізації денотативних сем, наприклад, «*сльози*», «*скарги*», «*ридати*», так і значення, які акцентують конотативні й потенційні семи: «*мука*», «*горе*», «*захлинатися*». До цього поля належать й такі стилістичні засоби, як образні фразеологізми («*signer mon arrêt de mort...*» – «*підписала цюйно смертний вирок собі...*») й хіазми («*une jeune victime mourante*» – «*молоду мруцу жертву*»).

Патетичний настрій роману підтримується завдяки частому вживанню фразеологічних перифраз, що належать до лексико-семантичного поля смерті. Для їх відтворення В. Підмогильний використовує широку палітру мовних засобів. Він вживає прямі відповідники: «*Il était âgé. Il avait beaucoup travaillé. Il s'éteignit.*» – «*...він був у літах, багато працював і згас...*», «*Cette digne religieuse sentit de loin son heure approcher.*» – «*Достойна черниця здалека відчула наближення своєї години...*», «*résolue à finir mes peines!*» «*наважившись кінчити свої муки!*», «*Quand on s'ôte la vie...*» «*Коли вкорочують собі життя*». Або ж підшуковує еквівалентні за конотацією фразеологічні перифрази в українській мові «*...jusqu'à ce que j'aie les yeux fermés.*» – «*...аж поки склеплю очі.*», «*paraître devant le grand juge.*» - «*стати перед великим суддею.*», «*... subir le redoutable jugement.*» – «*...стати на Страшному Суді*». Інколи створює власні фразеологізми «*... il m'a précédée. Il a vu le grand jour. Il m'attend.*» – «*...він раниш від мене*

побачив вічне світло, він чекає мене.» Відтак пафосна лексика оригіналу залишається такою ж і у тексті перекладу.

Сумний настрій роману підтримується й завдяки використанню таких стилістичних фігур, як скажімо, висхідна градація *«folles, stupides ou furieuses»* – *«збожеволіли, здуріли й ошаліли»*. В перекладі конотативна інформація цієї градації відтворена за допомогою прийому рекатегоризації, дієслова містять в собі сему французьких прикметників – сему божевілья, скаженості.

Психологічний стан героїні Дідро змальовує і за допомогою лексики, що позначає мову тіла. Як і в романах Річардсона, жести та крики в «Черниці» є більш виразними за собою, ніж слова: *« Pourquoi préférerais-je alors de pleurer, de crier à haute voix, de fouler ton voile aux pieds, de m'arracher les cheveux, et de me déchirer le visage avec les ongles ? »*. *«Чому воліла я краще плакати, кричати голосно, топтати під ноги покривало, рвати на собі волосся, дряпати нігтями обличчя?»* Як бачимо, В. Підмогильний передав українськими дієсловами сплеск емоцій та сум'яття душевного стану головної героїні.

У романі присутня велика кількість католицьких релігійних термінів, які необхідно було адекватно перекласти українською мовою. В епізоді, коли Сюзанна виступає проти правил нової настоятельки, при відтворенні таких релігійних реалій як *«cilice»*, *«discipline»*, *«directeur»* В. Підмогильний вжив їхні прямі відповідники українською мовою: *«волосяниця»*, *«канчук»*, *«духівник»*, тобто український перекладач точно відтворив реалії оригіналу. В. Підмогильний широко користується багатством синонімії в українській мові, передаючи різноманітність синонімів, притаманних і Дідро, він відтворює синонімічні ряди французького оригіналу до виразу «постригтися у монахині»: *«prendre l'habit»* – *«взяти постриг»*, *«prendre le voile»* – *«взяти послушество»*.

Іншим поширеним прийомом відтворення релігійних реалій В. Підмогильного є прийом заміни. Порівняймо переклад В. Підмогильного 1933 року й переклад І. Ковтунова 1963 року. Два перекладачі застосували різні прийоми при відтворенні католицької церковної реалії *«reposoir»*, у В. Підмогильного це *«святі дари»*, а у І. Ковтунова це *«олтар»*. *«Reposoir»* – це тимчасовий вівтар, на який у чистий четвер кладуть освячені облатки, якими потім причащає священник. Натомість *«святі дари»* – це православна реалія – це хліб і вино, над якими відправляється церковне богослужіння. В. Підмогильний, отже, вдався до прийому заміни, він замінив католицьку реалію православною. А ось *«олтар»* або *«вівтар»* – це відокремлене іконостасом підвищення в церкві, де розташований престол. Таким чином, переклад І. Ковтунова, який вдався до прийому генералізації, не видається адекватним, адже дія відбувалась не перед постійним вівтарем, а перед тимчасовим, який ставився у великодні дні, тобто втрачається інформація щодо особливостей католицького богослужіння.

Таке бажання В. Підмогильного «одомашнити» католицькі реалії інколи приводить до не зовсім вдалих рішень. При відтворенні релігійної реалії *«habits»* В. Підмогильний вжив українську реалію *«схима»*. Перекладач хибно підібрав український відповідник, оскільки «схима» – найвищий чернечий ступінь у православній церкві, що вимагає від посвяченого дотримання суворішого аскетизму, ніж від звичайного ченця. В оригіналі йшлося про те, що Сюзанну брали у звичайні черниці, а не надавали їй найвищий ступінь чернецтва, тобто В. Підмогильний невдало переорієнтував реалію у православний мовно-культурний простір.

Власні назви в романі також пов'язані з релігією, в основному це назви монастирів, які в перекладі були транскрибовані: *Longchamp – Льоншан, le couvent d'Arpajon – Арпажонський монастир, Sainte-Marie – монастир св. Марії*. В останньому випадку В. Підмогильний вдався до прийому конкретизації і пояснив французьку реалію.

Оскільки «Черниця» є романом віддаленим у часі, інколи перекладачам доводилось вдаватися до прийому виноска і пояснень французьких реалій. Так, перераховуючи тих, хто був на вечірні у монастирі, Сюзанна називає «*talons rouges*». У Підмогильного це «*червоні закаблуки*», а у Ковтунова «*червоні каблуки*». Обидва перекладачі вирішили відтворити цю реалію за допомогою прийому кальки. І. Ковтунов у виносці пояснив, що «так прозивали у Франції XVIII ст. двірських франтів, які носили черевики з червоними каблуками.» А ось В. Підмогильний зовсім не пояснив читачу, хто ж такі ці «червоні закаблуки». Таке рішення перекладача можна пояснити тим, що він розраховував на те, що читач знає цю реалію. А ось І. Ковтунов виконував переклад вже за радянських часів і розраховував вже зовсім на іншого читача, тому і пояснив у виносці цю реалію. Цей прийом було застосовано й до перекладу фразеологізму «*aller en paix*», який є двозначним у французькій мові. В обох перекладах його було відтворено дослівно «*йти з миром*», але обидва перекладачі пояснили, що це лицемірно-священницький вислів, що означає також в'язницю в католицькому монастирі. Без цих пояснень українському читачу було б важко зрозуміти імпліцитну інформацію, що міститься у цьому фразеологізмі, тому що в українській мові фразеологізм «йти з миром» – добре побажання тому, хто йде.

Треба відзначити, що у тексті В. Підмогильного частими є випадки порушення синтаксису оригіналу твору. І в описах і у відвертих звинуваченнях український перекладач то скорочує, то навпаки, розширює речення, змінює пунктуацію. Можливо саме завдяки прийому ділення довгих речень та об'єднання коротких В. Підмогильний намагався точніше відтворити настрій оригіналу.

Таким чином В. Підмогильному вдалося відтворити авторський стиль Д. Дідро, задум роману, патетично-чуттєвий настрій оригіналу. Український читач має змогу ознайомитися із романом, який отримав визнання в усьому світі за антирелігійні, моралізаторські, емоційні роздуми автора про стан французького суспільства XVIII ст.

1. *Воробьев Л.* Предисловие // Дидро Д. Монахиня. – М., 2006. – С. 5-18. 2. *Дідро Д.* Жак-фатагліст, Черниця, Небіж Рамо / Пер. з фр. В. Підмогильного. – Харків: Фоліо, 2008. – 447 с. 3. *Дідро Д.* Черниця / Пер. з фр. І. Ковтунова. – К.: Держлітвидав, 1963. – 260 с. 4. *Мельник В.О.* Суворий аналітик доби: В. Підмогильний в ідейно-естетичному контексті української прози першої половини ХХ ст. – К., 1994. – 311 с. 5. *Пахсарьян Н.Т.* Межсистемные жанровые связи: ассимиляция поэтики рококо в сентименталистском просветительском романе Дидро «Монахиня» http://www.natapa.msk.ru/biblio/works/nonne.htm#_ednref31. 6. *Потемкина Л.Я.* История создания романа Дидро «Монахиня» // Науч. докл. высш. шк. Филол. науки. – 1959. – № 3. – С. 118-129. 7. *Chouillet Jacques* Diderot, poete de l'energie. – Paris : Presses universitaires de France, 1984. – 303 p. 8. *Diderot Religieuse.* – Paris : Booking international, 1993. – 252 p. 9. *Ducros Louis* Diderot. L'homme et l'écrivain. – Paris : Libraires-éditeurs, 1894. – 345 p.